

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНИХ НІШ НА РИНКУ ПРОДУКЦІЇ ХАРЧОПЕРЕРОБНОЇ ІНДУСТРІЇ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Результати фундаментальних досліджень українських і зарубіжних вчених однозначно свідчать про те, що процеси економічного оновлення і зростання визначаються розмірами і структурою інвестицій, а також якістю і швидкістю здійснення інновацій. При цьому визначальним фактором прогресу є технологічне лідерство [1, с. 335-340]. Вихідні положення теорії інновацій були сформульовані Н. Кондратьєвим, розвинені Й. Шумпетером, доповнені С. Кузнєцом, П. Друкером, Ф. Броделем, Г. Меншем, Ю. Яковцем [2-4] та іншими зарубіжними вченими, що стали основою формування світової наукової школи циклічного розвитку економіки. В Україні проблеми інноваційного розвитку у різних галузях економіки досліджують С. Володін, В. Горбатов, В. Геєць, П. Саблук, В. Семиноженко, Л. Федулова, М. Янковський [5-8] та інші вчені.

Водночас, питання розвитку інноваційних ніш на ринку продукції харчопереробної індустрії та їх зв'язок з теоретичною платформою інноватики наразі вивчені недостатньо.

Мета дослідження – на основі узагальнення закономірностей інноваційного оновлення суспільно-економічних систем, обґрунтувати логічність виникнення інноваційних ніш у галузях харчопереробної промисловості; виявити тенденції їх розвитку та організаційно-економічні заходи, що мають вживатися на державному рівні.

Із трясовини криз людство завжди витягувало і будуть витягувати технологічні інновації. Зміна поколінь техніки і технології, як правило, зумовлюється остаточною реалізацією базових інновацій, на яких побудовані останні. Застарівають технології – застарівають й інновації, пробуджуючи кризові явища. Технологічна криза поглиблює економічну, що у свою чергу провокує виникнення інноваційних хвиль. Ці хвилі накладаються на «зростаючі» або «спадаючі» хвилі довгострокових циклів (за Кондратьєвим). На «зростаючій» хвилі висота і тривалість нових інноваційних підйомів значно вища, ніж попередніх, а на «спадаючій» – навпаки. Кожен наступний цикл народжується у надрах попереднього, протистоїть відмираючим, приреченим його елементам – і, поступово набираючи силу в протистовтві, витісняє ці елементи. У кожному циклі є своє ядро, що виражає суть даної системи. Спочатку воно знаходиться у стані слабкого зародка, ембріона, але потім стрімко набирає силу і відповідно до нових вимог оновлює навколишнє середовище, що лишилося у спадок з минулого. Оскільки в період кризи таких паростків чимало й лише окремі з них здатні вижити і стати зародком наступного циклу, завдання науки полягає у тому, щоб вчасно розпізнати зачатки майбутнього, відділити ядро від мішури, сформувати структуру нової системи.

В епоху високих технологій жодна з країн не може стати лідером одночасно у всіх наукових напрямках, вона має визначити пріоритети. Кожна галузь, у тому числі й харчопереробна промисловість, як базова ланка національної економіки, також повинна обирати пріоритети розвитку своєї інноваційної системи. Теоретичне підґрунтя економічних систем однозначно формулює висновок про те, що ринок сам по собі – це абстракція. Він існує як зовнішнє середовище лише з точки зору окремої організації. Весь ринок або усі ринки в кінцевому рахунку – це множина спеціалізованих організацій, команд, конкуруючих компаній, що забезпечують виробництво і обмінюються один з одним кінцевими споживачами та результатами виробництва [9].

Об'єктом нашого дослідження є індустріальна організація – харчопереробна промисловість, що діє в умовах ринку. Для того, щоб можна було методично розглядати в динаміці процеси, пов'язані з її еволюцією, спершу необхідно з'ясувати понятійний апарат, оскільки уявлення різних наукових шкіл щодо галузевої організації в науці помітно відрізняються. Можливо це відбувається тому, що галузь (як організація та/або мезоформування) – це об'ємне і багатопланове соціальне утворення, аналіз якого дозволяє виявляти окремі сутнісні шари. Тому було вибрано і сформовано з уже існуючих елементів такі категорії, які найбільш адекватно підходять для обґрунтування внутрішньої логіки обраної концепції.

Визначення економічної організації дають фахівці в галузі менеджменту, економісти, соціологи, котрі, не завжди враховують елементи галузевого рівня і, як правило, виділяють такі її ознаки [9-11]:

- 1) колективність спільної діяльності;

ИННОВАЦИОННОЕ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ

- 2) свідома координація діяльності;
- 3) сталість функціонування;
- 4) досягнення загальних для спільноти, а не для окремих його суб'єктів, цілей;
- 5) досяжні для визначення межі;
- 6) сукупність формальних і неформальних норм, що полегшують координацію (інституціональний кластер);
- 7) диференціація (глибока спеціалізація) об'єднаних в організацію індивідів.

Таким чином, під галузеву організацією ми розуміємо виробничу економічну одиницю, що складається з сукупності спеціалізованих господарських агентів, які зосереджені навколо спільної мети – забезпечення попиту споживачів продукцією на ринку продовольства. Допоміжним механізмом, що забезпечує координацію і рівновагу галузі є кластер формальних і неформальних норм поведінки (інституціональний кластер).

Сталий розвиток галузі безпосередньо залежить від організаційно-економічного механізму її функціонування. Будь-яке мезоформування складається з функціональної і організаційно-економічної підсистем, які спільно формують організаційно-економічний механізм. Проблема ефективності організаційно-економічного механізму харчопереробної промисловості багатоаспектна і пов'язана з вирішенням методологічних питань кількісного вимірювання його ефективності в умовах ринку.

Останнім часом поширена думка, що внутрішній ринок саморегулюється. Водночас, епоха вступу цивілізації у нове тисячоліття характеризується масштабними зрушеннями в соціально-економічній і технологічній структурі з відповідною трансформацією інституціональних основ усієї сучасної економіки. Локальні економіки окремих країн поступово втрачають потенції саморозвитку, інтегруючись в загальнопланетарний організм з універсальною системою регулювання [1, с. 339].

Так, в сучасних умовах ринковий сегмент олієжирової галузі зазнає інтенсивної перебудови структури виробництва і витрат, у тому числі за рахунок активного інноваційного процесу й утворення нових продуктових ніш. За цих умов, усі господарські формування (великі, середні і малі) для забезпечення себе усіма необхідними ресурсами й засобами виробництва змушені тісно взаємодіяти. Отже, мають існувати певні пропорції у кількості і якості ресурсів, які виробляються і передаються у межах економічної системи шляхом конкурентної торгівлі. Ринкова організація не лише активно перебудовує структури витрат, а й інститути, у межах яких вони починають діяти.

Достатньо показовими у цьому сенсі є структурні трансформації галузей економіки України на зовнішніх ринках. Передусім слід підкреслити продовження традиційної тенденції: як тільки економіка трохи оговталася від кризи 2009 р., в Україні почало зростати негативне сальдо зовнішньоторговельного балансу. За підсумками 2012 р. воно склало \$15,8 млрд, а коефіцієнт покриття експортом імпорту знизився з 0,83 до 0,81 (табл. 1).

Таблиця 1

Товарна структура зовнішньої торгівлі основними групами товарів в Україні, %*

	Товарна структура зовнішньої торгівлі, у т.ч.			
	експорту		імпорту	
	2011	2012	2011	2012
Чорні метали та вироби	31,2	26,4	4,8	4,2
Машини і устаткування	9,9	10,2	15,5	15,5
Транспортні засоби	7,1	8,7	7,5	9,5
Продукція хімічної промисловості	7,9	7,4	5,4	5,3
Залізні руди та концентрати	5,5	4,5	–	–
Природний газ	–	–	17	16,6
Нафтопродукти	–	–	8,4	9,0
Кам'яне вугілля	–	–	3,3	3,1
Сира нафта	–	–	5,2	1,5
Фармацевтична продукція	–	–	3,5	3,9
Текстиль, одяг, взуття	–	–	2,8	3,9
Зернові культури	5,3	10,2	–	–
Соняшникова олія	4,6	5,8	–	–
Насіння та плоди олійних рослин	2,1	2,5	–	–
Інше	26,4	24,3	26,6	27,5

* Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

ИННОВАЦИОННОЕ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ

Якщо частка металургії в загальному обсязі експорту у 2012 р. впала до рекордно низьких 26%, то аграрний сектор – підвищив частку до нечуваних 18% (табл. 1). Найближчим часом агропродовольчий сектор може стати ще більш значущим постачальником іноземної валюти, ніж металургія. І якщо врахувати великі обсяги імпорту сировини та енергоносіїв для забезпечення діяльності металургії, то АПК вже вийшов на перше місце за значимістю для торгового балансу України. Європа, що потерпає від постійних криз, нехтуючи продуктивним споживанням металів, значно наростила імпорт аграрної продукції з України. Насамперед це стосується зерна та насіння олійних, яких було продано набагато більше, ніж раніше, у Великобританію, Грецію, Іспанію, Італію, Португалію, Нідерланди, Бельгію, Ірландію, Швейцарію. Збільшилися також поставки рослинної олії (Греція, Португалія).

Соняшникова олія стала одним з головних експортних продуктів України. У 2012 р. її реалізували на \$4 млрд, причому обсяги зростали як у фізичному, так і в грошовому вираженні (хоча фізичні обсяги поставок збільшувалися швидше). Головними покупцями стали країни ЄС, Індія, Єгипет, Іран, Туреччина і Алжир. Крім традиційних ринків Європи і Близького Сходу, вітчизняні олієжировики відкривають для себе й нові ринки Афганістану і В'єтнаму.

Ймовірно, що зерно і соняшникова олія з України і надалі активно завойовуватимуть світові ринки. У міру посилення цього тренду близькосхідні країни будуть ставати усе більш важливими торговими партнерами для України.

Щоб уникнути формування економіки країни як «сировинного додатка», у процесі визначення економічних переваг галузевого розвитку важливо акцентувати увагу не лише на структурних трансформаціях макросередовища, а й на чинниках вищого порядку, яким притаманна тісна залежність від ефективності використання природних й інтелектуальних ресурсів, які слугують основою для утворення інноваційних ніш. До таких чинників відносяться: технології ефективного виробництва енергетичної рослинної сировини та її глибокої переробки; ресурсозберігаючі промислові технології з виробництва та застосування енергетичної продукції; гнучкі технології управління виробництвом; маркетингове «ноу-хау»; технології аналізу й управління інформаційними потоками. Важливим елементом технологічного циклу вищого порядку і, водночас, перспективною нішею харчопереробної промисловості є біопаливна індустрія, яка нині представлена в Україні сегментами твердого біопалива (паливними пелетами і брикетами), біогазу і альтернативного моторного палива (біобензин з використанням біоетанолу, і у меншій мірі біодизель). Кожний з сегментів розвивається за своїми власними законами, втім, характеризуючи цей напрям альтернативної енергетики, варто відзначити, що він має колосальний потенціал не лише в Україні, а й на території СНД.

Виробництво і збут рідкого моторного біопалива в Україні регламентується Законом, прийнятим Верховною Радою України влітку 2012 р. Рекомендована частка біоетанолу в бензині наразі становить 5%, а з 1 січня 2014 р. вона стає обов'язковою. З 1 січня 2016 року вона має скласти вже 6%. За прогнозами експертів, у 2014 р. в Україні виробництво рідкого біопалива має досягти 300 тис. тонн [12].

Активізацію виробництва біоетанолу спричинили екологічна та енергетична світові кризи. В країнах Західної Європи етанол вже давно використовують як добавку до бензину. За даними Міжнародного Енергетичного Агентства «International Energy Agency» в світі більше половини виробленого етанолу використовується як біопаливо. За різними джерелами в останні двадцять років виробництво етанолу у світі збільшилось у 8 разів – від 32 до 50 млрд літрів, з них близько 4 млрд – харчового, 8 млрд – для хімічної промисловості та пального. В найближчі роки його щорічне виробництво зросте до 60 млрд літрів [13]. У світі існують певні протиріччя між основними гравцями на ринку моторних палив – нафтовими компаніями та виробниками біопалив, які є основними конкурентами в боротьбі за прибуток.

З 2012 р. Україна входить в десятку найбільших потенційних виробників біоенергії у світі. За розрахунками В.І. Топіхи та В.І. Гавриша [14], найбільший вихід етилового спирту з одиниці площі в умовах України дають цукрові буряки. В цукровій галузі України нині задіяні 63 заводи, проте низька їх завантаженість негативно впливає на ефективність галузі. Більшість потужностей цих заводів можна перефільювати на виробництво етилового спирту. Якщо довести річне виробництво цукрового буряку в Україні до рівня 1990 року (44,3 млн. т), то з цієї сировини можна виробити (окрім необхідного країні цукру) до 2,2 млн. м³ етилового спирту [15].

ИННОВАЦИОННОЕ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ

Перспективи розвитку ринку біопалива очевидні, але залишається багато невирішених питань, що вимагають спільного опрацювання державою, наукою і учасниками ринку.

Організаційно-економічні заходи держави щодо стимулювання виробництва та споживання біопалива мають включати:

- визначення джерел і напрямків фінансування у сфері біопалив;
- створення системи державних стандартів у сфері біопалива, які містять нормативно-технічні показники споживчої якості, нормативи енергетичної цінності, екологічної безпеки та показники щодо безпеки праці і здоров'я людини;
- застосування у сфері біопалива економічних важелів і стимулів, передбачених законодавством України для підприємств, установ, організацій і громадян, діяльність яких пов'язана з розробками і впровадженням маловідходних ресурсозберігаючих та екологічно безпечних технологій у процесі використання біопалива;
- надання юридичним і фізичним особам субсидій, дотацій, податкових, кредитних та інших пільг, встановлених відповідними законами України для стимулювання розробок і впровадження нових технологій, устаткування, матеріалів у процесі виробництва та споживання біопалива;
- стимулювання підприємств – виробників машин, механізмів, приладів, енергетичних установок, інших технічних засобів та пристроїв для них, що працюють на біопаливі, а також підприємств, установ, організацій і громадян, які переоснащують технічні засоби, що працюють на традиційних видах палива, для споживання біопалива;
- стимулювання запровадження новітніх технологій у сфері біопалива шляхом створення пільгового режиму інвестиційної та іншої господарської діяльності іноземним інвесторам;
- створення спеціального інформаційного фонду з метою накопичення, систематизації та поширення інформації про наявність в Україні біопалива.

Фінансування заходів щодо стимулювання виробництва та споживання біопалива пропонується здійснювати за рахунок коштів підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, коштів державного та місцевого бюджету, інших не заборонених законом джерел.

З метою стимулювання виробництва та споживання біопалива доцільно запровадити в Україні спеціальний державний збір в розмірі 0,5 відсотка коштів від обсягу реалізації нафтопродуктів та біопалива їх виробниками та імпортерами [16]. Одержані кошти слід використовувати на фінансування заходів, спрямованих на стимулювання виробництва біопалива та розвиток діяльності по вирощуванню рослин, оптимальних для виробництва біологічного палива.

Таким чином, на організаційно-економічний механізм функціонування галузей харчопереробної промисловості впливають різноманітні чинники, які взаємопов'язані і залежать від зовнішніх впливів. Водночас, ефективністю цього механізму можна управляти, якщо враховувати особливості функціональних і організаційно-економічних підсистем. Зокрема, налагодження функціонування інноваційної ніші з виробництва біоетанолу дасть змогу вирішити низку завдань стратегічного спрямування: організувати виробництво альтернативного джерела енергії для громадських і особистих потреб і, що важливо, – утилізувати надлишки виробленої сільськогосподарської продукції та побічну (проміжну) продукцію аграрно-промислового виробництва; створити нові робочі місця й вирішити важливі соціально-економічні проблеми населення; збільшити прибутки переробних підприємств та забезпечити додаткові надходження до бюджету; здешевити сумішевий бензин; зменшити залежність країни від імпорту енергоносіїв; забезпечити стабільне замовлення на продукцію аграрного сектору і переробної промисловості; освоїти нові ринки збуту для нового виду продукції цукровобурякового виробництва.

Оскільки висвітлити особливості розвитку інноваційних ніш на ринку продовольства та усі проблемні питання, що потребують вирішення, неможливо у межах однієї публікації, цей науковий напрям потребує продовження досліджень.

Література

1. Лукінов І.І. Вибрані твори / І.І. Лукінов. – К.: ІАЕ. – 2008. – 760 с.
2. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н.Д. Кондратьев.; сост. Ю.В. Яковец; Редкол.: Л.И.Абалкин и др.]. – М.: Экономика, 2002. – 765 с.
3. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку : дослідж. прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та екон. циклу / Й.А. Шумпетер; пер. В. Старка. – К.: Києво-Могила акад., 2011. – 241 с.
4. Яковец Ю.В. Эпохальные инновации XXI века / Ю.В. Яковец. – М.: Экономика, 2004. – 443 с.
5. Горбатов В.М. Конкурентоспособность и циклы развития интегрированных структур бизнеса / В.М. Горбатов. – Х.: ИНЖЭК. – 2006. – 591 с.

ИННОВАЦИОННОЕ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ

6. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект / за ред. Саблук П. Т. та ін.. – К.: ННЦ ІАЕ. – 2010. – 704 с.
7. Технологічний імператив стратегії соціально-економічного розвитку України : монографія / Л.І. Федулова, Ю.М. Бажал, В.Л. Отецький та ін.; за ред. Л.І. Федулової. – К.: ІЕП НАН України. – 2011. – 656 с.
8. Янковский Н.А. Инновационные и классические теории катастроф и экономических кризисов / Н.А. Янковский, Ю.В. Макогон, А.М. Рябчин.
9. Белоусенко М.В. Загальна теорія економічної організації: організаційна еволюція індустріальної економіки / М.В. Белоусенко. – Донецьк: Дон НТУ, 2006. – 432 с.
10. Мильнер Б.З. Теория организации: учебник / Б.З. Мильнер. – М.: ИНФРА-М. – 2002. – 480 с.
11. Менар К. Экономика организаций / К. Менар. – М. : ИНФРА. – 1996. – 160 с.
12. Биотопливо в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rencentre.com/obzor-rinka/biofuels>
13. Калетнік Г.М. Розвиток ринку біопалив в Україні: монографія / Г.М. Калетнік. – К. : Аграр. наука, 2008. – 427 с.
14. Топіха В.І. Концептуальні засади формування ресурсної бази альтернативних моторних палив аграрного сектора економіки України / В.І. Топіха, В.І. Гавриш // Культура народів Причорномор'я. – 2008. – № 140. – С. 65-71.
15. Семенюк Л. Солодкий старт / Л. Семенюк // Farmer. – 2007. – №7. – С. 8-11.
16. Олійник В.М. Потенціальні можливості сільського господарства в самозабезпеченні його виробництва біопаливом / В.М. Олійник, А.М. Стельмашук, Л.М. Маланчук // Інноваційна економіка. – 2009. – №4. – С. 3–16.

Рецензент д.е.н., професор О.В. Скидан